

Inhoud

Waar we zijn	7
Nativisme	21
De angst om te vallen	37
De Country Club	57
Welvaartschauvinisme of 'niet-fascisme'	69
Wellness-rechts	79
Hoe nu verder?	115
Tot slot	137

In dit essay heb ik een grote hoeveelheid aanhalingstekens gebruikt. Die aanhalingstekens duiden niet op citaten, tenzij dit in de zin zelf wordt vermeld. Het gaat om woorden of uitdrukkingen die anno 2022 wereldwijd door invloedrijke mensen worden gebruikt om een waarheid of realiteit te verkondigen die ik niet wil overnemen, omdat ze niet door controleerbare feiten worden ondersteund. Sommige termen worden al ondubbelzinnig in het dagelijks leven gebruikt, in Nederland of elders, en dragen daarmee bij aan bewustzijnsvernaauwing, bagatellisering of het ethisch in slaap wiegen van mensen.

Waar we zijn

Een doorsneeweek in 2022. De tekst van een lokale verkiezingsposter voor de vvd luidt: ‘Een uitering is een lekkere hangmat’. De krant schrijft dat het verdwijnen van publieke voorzieningen in de regio, zoals bibliotheken, scholen en huisartsenpraktijken, voor groeiend onbehagen zorgt. FvD-leider Thierry Baudet zegt op een partijbijeenkomst: ‘Dit is het *Stunde Null*-moment voor

onze generatie, zoals het dat voor de joden in 1945 was. Toen zeiden ze: de hele westerse beschaving heeft voor ons afgedaan. Wij geloven niets meer, ze zijn onze vijand [...]. Dat heb ik nu. [...] Corona was voor mij wat de Tweede Wereldoorlog was voor de joden.' Er heerst grimmigheid en cynisme op een manier die ongrijpbaar is. Iedere dag is er iets nieuws om verontwaardigd over te zijn, maar of die verontwaardiging ook ergens toe leidt is steeds minder aannemelijk. Het voelt als luchtboksen. Hoe zijn we hier terechtgekomen?

Nederland heeft lang een zelfbeeld van openheid en tolerantie gehad. Een uitvloeisel van het naoorlogse optimisme van kansengelijkheid, gebaseerd op liberale waarden en fatsoenlijke publieke voorzieningen voor iedereen, ongeacht afkomst of achternaam. 'Dat we de plicht hebben in dit land te zorgen voor een toekomst voor de mensen die zonder steun van anderen er niet kunnen komen, dat we de plicht hebben hun positie veilig te stellen,' verwoordde toenmalig vvd-lijsttrekker Hans Wiegel het tijdens de verkiezings-

campagne van 1977. Een wereldbeeld waarin je je niet zozeer concentreert op de bevoorrechten en hoe zij, verdiend of onverdiend, op die comfortabele positie terecht zijn gekomen, maar een waarin je vertrouwt op de stuwende kracht van een zo gelijkwaardig mogelijke startpositie en een perspectief van welvaartsverbetering. Het was een levensvisie waarachter belofte en optimisme schuilgingen, gericht op individuele vrijheid en ontplooiing: de dochter van de dorpskapper was mogelijk de nieuwe burgemeester, de migrantenzoon kon een succesvolle ondernemer worden. Met een gezamenlijke inspanning en via gericht overheidsbeleid werd een vruchtbare voedingsbodem gecreëerd van scholing, werk en zorg zonder aanzien des persoons, in combinatie met een vangnet van sociale zekerheid dat ervoor zorgde dat er niemand door de mazen viel.

De middenklasse was bij uitstek de drijvende kracht achter deze ideologie gericht op een gelijkwaardiger samenleving. Het grootste electoraat van Nederland dat de vaardigheden, het perspectief en de idealen had waarmee het zich onderscheidde van de mensen onder en boven

hen. De onderkant van de samenleving was vooral bezig met overleven, de bovenlaag was al in het bezit van de welvaart en sociale status waar de middenklasse nog voor knokte.

Aan verschillende kanten is deze groep, en daarmee haar open waarden, de laatste decennia onder druk komen te staan. Het werd steeds lastiger om door diploma's en werk de sociale ladder te beklimmen; vandaag de dag moet een doorsneegezin veel harder werken en inventiever zijn om alle onzekerheden op het gebied van werk en opleiding het hoofd te bieden en de eigen positie en die van haar kinderen te behouden – laat staan verbeteren. Daarnaast is er een reëel risico op terugval en bestaat daarvoor minder sociale bescherming; overheidsbeleid is zich gaan richten op zelfredzaamheid van burgers en biedt het liefst alleen nog een minimaal vangnet voor de kwetsbaarste groepen. Diverse publieke diensten werden geprivatiseerd en burgers moesten verantwoordelijk worden voor zichzelf en voor elkaar. Van CDA-coryfee Elco Brinkman die in de jaren tachtig van de vorige eeuw 'Van verzor-

gingsstaat naar zorgzame samenleving' introduceerde, wat feitelijk inhield dat burgers voortaan zelf verantwoordelijk waren voor hun welzijn en alleen in hoge nood een beroep op de overheid mochten doen, tot de 'participatiesamenleving' die tot wasdom kwam onder de kabinetten-Rutte. Burgers waren steeds meer in competitie met elkaar. De overheid investeerde minder in de potentie die van onderuit zou kunnen opbloeien, trok zich verder terug en richtte zich op stimulatie en behoud van de winnaars, bovenin. Een 'trickle down'-model volgens de theorie van de overlopende champagnetoren, waarin de verdeling van middelen uit vrije wil vanuit de bovenlaag naar beneden werd verwacht.

Deze economische ideologie had alleen een tegengestelde uitwerking op het gedrag van mensen: de groei en bloei bovenin sijpelde niet door naar de lagen eronder, maar werd voor een deel weggesluisd en uit het zicht opgehoopt, als appeltje voor de dorst, om te investeren of om van te rentenieren. Een behoudende, op zichzelf gerichte levensinstelling waar weinig optimisme, solidariteit of progressie meer van afstraalde.

Minder perspectief, toenemende risico's en onzekerheden: de middenklasse had steeds meer te verliezen en haar open waarden kwamen onder druk te staan. Gevoelens van ongenoegen die verder werden vergroot door de 'Fortuyn-revolte' rond de eeuwwisseling, die inspeelde op het idee dat sommige groepen migranten niet alleen een aanslag op de welvaart zijn, maar ook op de Nederlandse manier van leven. De 'multiculturele samenleving' als negatief begrip vormde het startpunt van openlijk wij-zij-denken in de politiek. Het liberale geloof van kansengelijkheid en sociale mobiliteit voor ieder individu, zonder aanzien des persoons, als drijfveer van een bloeiende middenklasse, had een groot deel van haar kerkgangers verloren.

Spoel de tijd weer vooruit naar 2022 en we lijken in een wereld van extremen te leven. Het journaal doet verslag van een demonstratie tegen coronamaatregelen en meldt dat die rustig is verlopen. De begeleidende beelden tonen schreeuwende mensen met Jodensterren op hun borst en wapperende Prinsenvlaggen boven de hoofden – ooit

het symbool van de NSB, inmiddels bekend van de extreemrechtse actiegroep Voorpost. Onderzoek wijst uit dat de Belastingdienst doelbewust zwarte lijsten opstelde op basis van uiterlijke kenmerken en tweede nationaliteit – de affaire waardoor Rutte III ten val kwam. Dat dezelfde hoofdrolspelers uit Rutte IV ongestraft een doorstart maakten verbaasde geen kiezer meer; ‘etnisch profileren’ als keerzijde van ‘normaal doen’ is inmiddels al twintig jaar de smeerolie in de VVD-motor, met het CDA in het zijspan. Tijdens een openbare manifestatie vallen FvD-Kamerleden openlijk de rechterlijke macht, de democratie en de journalistiek aan, en tijdens een debat over abortus tweet hun partijleider ‘I ♥ ongeboren leven #abortusdebat’. Eerder al hadden ook Kamerleden van de CU en het CDA laten weten ‘ongeboren leven’ tegen een ‘overhaaste beslissing van de moeder’ te willen beschermen. In de tussentijd infiltreert een van de oprichtsters van FvD-vrouwentak ‘Moederhart’ samen met een FvD-Kamerlid de gemeentelijke geneeskundige dienst, om aan te tonen dat ‘kinderen illegaal worden gevaccineerd’. Hetzelfde ‘Moederhart’ dat breed wordt gesteund door een

keur aan vrouwelijke BN'ers, influencers en andere moeders, die hun onlinegesprekken over de voordelen van havermelk afwisselen met complottheorieën over een joodse elitekring van pedofielen die de wereld wil overnemen. Op het hoogtepunt van de woningcrisis zet 'progressieve' partij D66 in Amsterdam in op een krimp van het percentage betaalbare huurwoningen en een groei van de vrije sector. Tussendoor maakt Geert Wilders een minister verdacht om haar Turkse afkomst en vergelijkt moslims voor de zoveelste keer met ongedierte, en ook daar kijkt niemand meer van op. Evenmin als van de dagelijkse berichten dat de meest cruciale pijlers onder de verzorgingsstaat, zoals onderwijs en zorg, op instorten staan. Nog niet bekomen van de coronacrisis valt het leger van de Russische president Vladimir Poetin Oekraïne binnen om een 'historisch Rusland' van christelijk nationalisme in ere te herstellen en de Oekraïners te 'bevrijden' van een '(joodse) globale elite', minderheden en de westerse, liberale democratie. In ons eigen parlement zijn er volksvertegenwoordigers die deze oorlog niet veroordelen.

Eenzijds eisen extremen alle aandacht op,

waarbij niemand nog goed begrijpt hoe we ons ertoe kunnen verhouden. Velen vragen zich af: waar komt dit vandaan, waarom gedragen mensen zich zo, wat is de beste reactie hierop? Anderzijds is er het risico dat we juist van steeds minder nog opkijken, murw geslagen door schreeuwende politici en een aaneenschakeling van ingrijpende gebeurtenissen. Wat dat betreft is het bijna van een poëtische symboliek dat Nederland momenteel onder de zoveelste verlenging van een noodwet leeft – als het niet zo zorgelijk was. De ‘Tijdelijke wet maatregelen COVID-19’ van 1 december 2020 was bedoeld voor een acute crisis en om die reden slechts drie maanden geldig. Met een vierde, en per maart 2022 vijfde verlenging, mag je zonder overdrijven spreken van een genormaliseerde noodtoestand.

In meer opzichten zijn extremen genormaliseerd en alledaags geworden. Partijen die hun achterban voorheen in een brede middengroep van centrum tot rechts vonden, zijn opgeschoven naar steeds conservatiever en antiliberaler gedachtegoed. Er is sprake van een algehele verrechtsing, niet alleen op cultureel, maar ook op

economisch gebied. De president van de Nederlandsche Bank, Klaas Knot, constateerde begin 2022 dat overheidsbeleid al zo lang inzet op vermogensbehoud, dat ‘wij meer dan andere landen een rentenierseconomie aan het worden zijn, terwijl we de hardwerkende Nederlander daarvoor laten betalen met hogere tarieven inkomstenbelasting’. Hoewel een drastische belastingherziening niet voorkwam op hun agenda, kozen burgers in maart 2021 toch weer overwegend voor dezelfde centrumrechtse partijen. Plus: extreemrechts. PVV, FvD en JA21 behaalden met 28 zetels een ongekennde zege. De traditionele linkse partijen PvdA, SP en GroenLinks, die in 2006 samen nog 65 zetels hadden, bleven in 2021 achter met 26 zetels.

Soms is het nodig even een stap terug te zetten, de sirenes te negeren en je af te vragen wat hierachter schuilgaat. Er komt een moment dat de noodwet niet meer van kracht is, de coronapandemie beheersbaar is en een deel van de partijen op de uiterst rechtse flanken wellicht geïmplodeerd is. Wat blijft er dan over? Een brede middengroep

die conservatiever, intoleranter en minder liberaal is geworden. Een middengroep waarin van oudsher bevochten rechten weer ter discussie staan, waar een grimmige sfeer van zelfbehoud heerst en een wereldbeeld waarin men niet meer uitgaat van de kracht van het individu, maar individuen indeelt in groepen op basis van irrelevante kenmerken als geslacht, etniciteit of afkomst. Een manier van denken die heeft geresulteerd in een scheiding tussen eerste- en tweederangsburgers. Niet alleen ten opzichte van de kwetsbaren die om welke reden dan ook niet aan de eisen van de ‘participatiesamenleving’ kunnen voldoen, maar ook ten aanzien van migranten en ‘nieuwkomers’. De ‘plicht om voor elkaars toekomst te zorgen’ vanuit een gedeeld belang van individuele vrijheid en ontplooiing is ingeruild voor een kille mentaliteit van ‘eigen falen, eigen schuld’, waarmee hele groepen worden buitengesloten.

Een tweede ontwikkeling, die in de aanloop naar de laatste Tweede Kamerverkiezingen zichtbaar werd, is dat het frame om dit onderscheid te legitimeren is veranderd. Nadat jarenlang een doemscenario over het ‘gevaar van buiten’ – mi-

gratie, integratie en de dreiging van vreemde culturen – het belangrijkste argument voor uitsluitingsbeleid was, lijkt de focus verschoven naar een positiever klinkende invalshoek: de noodzaak tot zelfzorg – met dezelfde uitsluitingsagenda van kwetsbare groepen.

Om te kunnen begrijpen hoe de middenklasse als toonbeeld van liberale waarden zo gesloten en op zichzelf gericht is geworden, heb ik geprobeerd de ontwikkelingen te ontrafelen die naar dat punt hebben geleid. Vanuit die achtergrond wordt dan misschien ook inzichtelijk hoe en waarom sommige groepen hebben kunnen radicaliseren, en bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen een op de vijf burgers bereid bleek op een radicaal-rechtse partij te stemmen terwijl immigratie voor het eerst in jaren niet de boventoon voerde. Was het puur de coronacrisis of gaan er diepere gronden onder schuil?

Afsluitend duik ik in de gemeenschap die de transitie naar radicaal-rechts redelijk makkelijk leek te maken, tot verbazing van velen: wellness-rechts. Niet omdat het fenomeen en de betrok-

ken individuen op zichzelf nu zo interessant of veelzeggend zijn – dat kunnen we pas over vijf of tien jaar in kaart brengen – maar om de anatomie ervan te snappen. Want met een middenklasse die zo op zelfbehoud is gericht, is het slechts wachten op de volgende extreme variant die daaraan ontspruit.